

Visionen om det naturlige og frie barn

Denne bog handler om tre danske lærere, der for ca. hundrede år siden havde en vision for barnet. Dette skulle opdrages og undervises på en sådan måde, at det blev naturligt og frit. Bogen beskriver, hvordan visionen blev omsat til pædagogik og pædagogisk praksis i hjem og skole. De tre personer er Thora Constantin-Hansen (1867-1954), Olaf de Hemmer Egeberg (1887-1959) og Asger Rosenstand Schacht (1893-1976). Jeg har forsøgt at kaste lys over, hvordan de fik visionen, hvor de havde inspirationen fra, og hvad de hver især foretog sig for at få visionen realiseret. – Disse forløb mener jeg bliver synlige ved at fortælle lærernes livsforløb, og det er derfor bogens indgangsvinkel.

Jeg har udvalgt disse tre personer, fordi de var nogle af de første, som i dansk sammenhæng arbejdede med og havde et sådant visionært formål for øje – flere fulgte. De er også valgt, fordi der findes materiale, som gør det muligt at skitsere deres livsforløb. Endelig er de udvalgt, fordi de valgte at realisere deres vision på forskellige måder. De udviklede ret forskellige teorier og hver deres praksis og skolehverdag. Men deres historier bliver tilsammen repræsentative for de danske grupper, der havde visioner for det frie barn i årene frem til 1940.

Samtiden

De voksede alle tre op i Danmark, som dengang var et land, der var ved at udvikle sig fra et standssamfund med en svag stat og store forskelle mellem land og by og mellem fattig og rig til et land med en stærkere stat og med et repræsentativt demokrati og flere politiske partier. Under deres opvækst begyndte industrialiseringen desuden at tage fart, og den økonomiske vækst fulgte. Befolkningstallet steg, og mange vandrede fra landet mod byerne.

Efter 1870 tog ændringerne rigtig fart: Landbrugets produktion blev omlagt fra kornavl til svine- og mejeriprodukter, nye teknikker og arbejdsmetoder blev taget i anvendelse, fagforeninger blev dannet, levestandarden steg, ny viden blev udviklet, og nye videnskaber blev etableret. En af dem var psykologi, i første omgang et fag inden for filosofi, der blev et fag, som lærere og skolefolk søgte mod.

I 1871 holdt Georg Brandes sine berømte forelæsninger på Københavns Universitet: *Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur*. De er af eftertiden blevet opfattet som startskuddet til en kulturkamp mod det bestående. Brandes var litterat og ønskede i første omgang en mere virkelighedsnær litteratur, men hans program var i virkeligheden mere omfattende, han brugte slagord og formuleringer som at ”frigøre tanken”, ”udrydde den bestående dannelse” og ”sætte samtidens problemer under debat”. Han angreb fædrelandets dannelse, kristendommen og familien. Forelæsningerne indeholdt også signaler ude fra Europa, hvor socialistiske ideer blomstrede, og Darwins teorier blev diskuteret. Forelæsningerne var samtidig en direkte kritik af det danske samfund og dets borgerlighed. Med forelæsningerne blev der

også sået tvivl om Bibelens skabelsesberetning og om, hvorvidt mennesket og dermed barnet var skabt af Gud og bærer af arvesynden.

Forelæsningerne og deres temaer blev ivrigt diskuteret både herhjemme og ude i Europa. Ikke mindst det religiøse spørgsmål. Dette tema var af betydning for menneskesynet og dermed synet på barnet og barndommen. Var barnet skabt af Gud, eller var både barnet og dermed mennesket et produkt af naturens udvikling? Var det en lille voksen, der skulle afrettes og oplæres, eller var det ufærdigt og et fremtidens projekt? Ville barnet udvikle sig i de rigtige omgivelser, og ville udviklingen være positiv? Med denne debat blev der sat spørgsmålstejn ved de foregående århundreders autoritære opdragelse og skolegang. Også skolens terperi og den udbredte fysiske og psykiske disciplinering og revselse blev følgelig stærkt kritiseret.

Barnet og barndommen blev i hele den vestlige verden i disse år og således også i Danmark både litteraturens, forskningens og debattens genstand. Børns fysiske tilstand blev et af de centrale emner. Skolelægen Poul Hertz undersøgte danske skolebørn og fandt, at sygelighed var udbredt. Økonomen V.A. Falbe-Hansen lavede statistiske undersøgelser og fandt fx ud af, at husmandsbørn var mindre af vækst end gårdmandsbørn. Mange teorier om den gode barndom blev fremsat og dermed også om den gode opdragelse og skolegang. Foreninger til fremme af den gode barndom blev dannet, og tidsskrifter om skolehygiejne udgivet (med skiftende titler), fx *Tidsskrift for Dansk Skolehygiejne* (senere *Skolehygiejnisk Tidsskrift*) og *Vor Ungdom*. – Denne bogs tre hovedpersoner og deres virke kan betragtes som andre danske eksempler på tidens interesse for barndommen.

Skolevæsenet hvilede længe på lovene Anordning for almueskolevæsenet på landet og Anordning for skolevæsenet i købstæderne fra 1814. En oplyst almue, et struktureret skolevæsen med solide bygninger, klare krav til undervisningsplaner og undervisning, opdeling af eleverne i klasser efter alder og modenhed og veluddannede lærere var omkring 1900 skolepolitikens mål. Og så skulle undervisningen desuden være opdragende, den skulle styrke elevernes etiske værdier og indføre børnene i tidens dogmatiske kristentro. Tidens stadigt stigende børnetal gjorde det imidlertid vanskeligt at gennemføre en sådan skolepolitik.

Skolevæsenet blev også udsat for kritik. Temaerne var mange: Skulle der i Danmark være skolepligt eller undervisningspligt? Skulle kristendomsundervisningen være dogmatisk, skulle bibelhistorie og salmevers læres udenad? Andre spørgsmål var, om børnenes sundhed og hygiejne var skolens opgave; flere byer indførte fx skolebespisning og skolebade, men skulle alle deltage? Endnu et spørgsmål handlede om disciplinen, skulle der straffes korporligt? Et sidste spørgsmål var, hvad børnene egentlig burde lære, var fagkredsen den rette?

Debatten, kritikken og forskningen førte til reformer og love, hvor de centrale er skolelovene af 1899 og 1904, der forbedrede undervisningen både på landet og i byen. Men også fabriksloven af 1901, der regulerede børns arbejde, samt børneloven af 1905, der pålagde kommunerne at oprette værgeråd, er af betydning. Disse råd skulle føre tilsyn med alle børn fra 0 til 18 år og forhindre, at de led legemlig eller moralsk overlast.

De tre personer, bogen handler om, gik selv i samtidens skole men under forskellige former. Thora, der boede i København i et borgerhjem, blev undervist i hjemmet i de første år og

derefter på en privatskole, som borgerskabets børn blev dengang. De to andre, Olaf de Hemmer Egeberg og Asger Rosenstand Schacht, boede som børn i gode kår på landet og blev undervist i tidens såkaldte landsbyordnede skole, der havde undervisning hver anden dag og lavere timetal end byernes skoler.

Reformpædagogikken

Visionen om det frie og naturlige barn hører hjemme i den brede og frodige pædagogiske strømning, der som samlebetegnelse har navnet reformpædagogik. Den kan føres tilbage til både Johann Amos Comenius, Jean-Jacques Rousseau, Friedrich Fröbel og Johann Heinrich Pestalozzi, og den er kendetegnet ved et engagement på barnets vegne. Idehistorisk kan strømmingen placeres inden for naturalismen, i denne sammenhæng forstået som og forklaret med den opfattelse, at mennesket og dermed barnet er en del af naturen. En udbredt opfattelse i samtiden var imidlertid, at naturen ikke var guddommelig. Dette affødte spørgsmålet om, hvad barnet var? Hvis det ikke var guddommeligt, men en del af naturen, hvordan skulle det så opdrages? I samklang med sin natur?

Dansk pædagogiks grand old man i 1900-tallet, Knud Grue Sørensen, definerede strømmingens indhold på følgende måde i opslaget om reformpædagogik i *Leksikon for opdragere*: ”... i spændingen mellem barnets naturlige interesser og civilisationens krav, stod den som regel på barnets side” (LfO, 1953, II, s. 168).

Et tidligt eksempel på engagement på barnets vegne i Danmark er de frie, private skoler, der blev oprettet på landet i midten af 1800-tallet og fremefter, de grundtvig-koldske friskoler. Den

debat, der tog fart om barndom og skolegang både i Danmark og hele den vestlige verden i sidste halvdel af 1800-tallet, kan også betragtes som del af denne strømning. Den betegnes enten ny-pædagogikken eller det moderne gennembruds pædagogik. Debatten foregik i akademiske kredse, i bøger og skoletidsskrifter, særligt i *Vor Ungdom* og i Det Pædagogiske Selskab (Gjerløff et al., bd. 3, 2014, s. 273-293, og Korsgaard et al. 2017, s. 259-307).

En central person i samtidens internationale reformpædagogik var Maria Montessori. Hun var en italiensk læge, der havde arbejdet med udviklingshæmmede børn, læst psykologi og antropologi og foretaget systematiske iagttagelser af børns udviklingsforløb. Hun betegnede sine undersøgelser som videnskabelige, og hun formulerede teorier om, at et barns udvikling af sanser og motorik hænger sammen med barnets kognitive udvikling. Fik barnet særligt materiale i hænde, som barnet fik mulighed for at arbejde med i frihed, kunne dets samlede udvikling styrkes. Materialet havde hun selv udviklet, og der var tale om klodser og cylindre, der passede sammen. Barnet ville opleve frihed, når det fik mulighed for at arbejde med noget, der havde dets interesse. Friheden skulle erfares inden for rammer, der var fastlagt af læreren. Fri leg var derimod ikke udviklende på samme måde og skulle først indføres i opdragelsen, når barnet kunne skelne mellem fantasi og virkelighed.

Første Verdenskrigs rædsler førte blandt meget andet til en nyorientering inden for den reformpædagogiske strømning i hele den vestlige verden. Børnene skulle i hjem og skole ikke længere opdrages til lydighed, ja, til soldater, men til selvstændige borgere. Det nye nu var ikke alene strømningens indhold, det var dens lidenskab og bredere tilslutning, som gjorde, at den blev til en

bevægelse. Tilhængerne ønskede et nyt formål for al opdragelse og undervisning. Denne nyorientering fik forskellig udtryksform i de enkelte lande, afhængigt af hvad der var blevet og fortsat blev debatteret og kritiseret i det pågældende land. Sofie Rifbjerg, en af reformpædagogikkens mest markante talskvinder herhjemme, skrev senere, at det var som en bølge, der strømmede ind over landet (Rifbjerg 1966, s. 9).

I dansk sammenhæng fik bevægelsen forskellige betegnelser. En var ”de frie skoletanker”, en anden ”de ny-europæiske skoletanker”, en tredje ”de moderne skoletanker” og en fjerde ”den frie skole”. Med årene blev samlebetegnelsen herhjemme reformpædagogik, på engelsk *progressive education*.

Den danske nyorientering blev i årene efter 1920 først og fremmest inspireret fra Tyskland. Her havde den pædagogiske debat været ivrig, også før Første Verdenskrig, men efter nederlaget i 1918 og Weimarrepublikkens oprettelse blev spørgsmålet om fremtidens tyske samfund politisk, socialt og kulturelt yderligere aktuelt. Skolen var i den sammenhæng central: Hvilket samfund skulle fremtidens tyske borgere opdrages til. Skolevæsenet blev omorganiseret i mange delstater, skoleforsøg blev iværksat i mange byer, og nye og radikale teorier om opdragelse og undervisning blev formuleret. Aktiviteterne kan med en lidt bred pensel deles i to hovedgrupper. Den ene blev kaldt ”Gemeinschaftsschulen” eller samfundsskoler; de var oprettet af en broget kritisk gruppe, og slagordet var ”vom Kinde aus” (ud fra barnet). I dens mest radikale form dannede lærere, forældre og børn et skolefællesskab, der styrede skolen, og her var der ingen fast timeplan og ingen faste læseplaner. Den anden gruppe var mere moderat i sin organisation og sin samfundskritik. Den fokuserede

på barnets og elevens virksomhed, barnet skulle være aktivt, gerne manuelt, og her var "Arbeitsschule" (arbejdsskole) slagordet (fx Scheibe 1971 og Geisler 2011).

Danske lærere tog i disse år, som tidligere og senere, på studierejser i ind- og udland. Særligt mange tog i løbet af 1920'erne til Tyskland, og tyske teoretikere kom til Danmark og holdt foredrag om deres teorier og skoleforsøg. De mest kendte var professorerne Georg Kerschensteiner og Peter Petersen. Kerschensteiner var arbejdsskolens teoretiker og praktiker. Han hævdede, at eleverne skulle være mere virksomme, at skolen i større grad skulle være rettet mod det praktiske liv, og at i en sådan skole ville et fællesskab opstå både mellem eleverne og mellem lærer og elev. Arbejde var ikke bare en aktivitet, men også et princip, og arbejde var udviklende også for elevens personlighed.

I dansk sammenhæng kunne disse teorier knytte an til den danske tradition for "selvvirksomhed", der arbejdede for elevens aktivering, både manuelt og kognitivt. Dette begreb havde været det overordnede og samlende for de forskellige reformer i dansk skolesammenhæng i nogle årtier. Begrebet blev lanceret af filosofen Kristian Kroman i en skolekritik, som han i 1886 udsendte i form af en bog. Her skrev han, at skolen lagde for stor vægt på "den proppende" undervisning og for ringe vægt på "den modnende" virksomhed og på udviklingen af elevens selvstændighed og selvvirksomhed. Eleverne skulle ikke først og fremmest lære at huske og tælle, men i stedet at se, tænke og arbejde (Kroman 1886). Den teoretiske baggrund for denne opfattelse skal nok først og fremmest hentes hos den tyske psykolog og pædagog Johann Friedrich Herbart, der dengang var meget læst herhjemme. Han hævdede, at barnet var formbart eller havde

mulighed for dannelse. Barnet var ufærdigt og ikke født som en lille voksen, hvilket havde været en udbredt opfattelse.

Selvvirksomhed var et plusord. Det dækkede både bøgers brug i undervisningen og tidens nye aktiviteter som elevforsøg i fx fysik. I 1924 holdt den senere skolepsykolog Henning Meyer et afklarende foredrag, hvor han fastslog, at selvvirksomheden havde to former, ifølge den ene skulle barnet selv tage initiativ til sin virksomhed, ifølge den anden skulle barnet løse en opgave, som læreren havde pålagt det. Konsekvensen af denne dobbelte forståelse ville, hævdede Meyer, give to forskellige skoler. Hvis læreren pålagde barnet virksomheden, kunne aktiviteten indføres i den eksisterende skole. Men skulle barnet selv tage initiativ til sin aktivitet, ville barnet også styre læreprocessen, og det ville medføre en revolution af undervisningen. Ved sådan en undervisning ville det tyske ”vom Kinde aus” være dækkende for pædagogikken.

Peter Petersen var den anden tyske professor, som vakte opmærksomhed i dansk sammenhæng. Han blev i disse år opfattet som samfundsskolens fortaler, dvs. ”Gemeinschaftsschule”. Han var først i 1920’erne leder for en af de frie skoler i Hamborg og blev derefter professor i Jena i Tyskland, hvor han udviklede sin Jena-plan, der er en teori om, at børn ikke skal undervises i årgangsdelte klasser, men i grupper med tre årgange i hver. Han var friser, talte dansk og talte med begejstring om fremtidens skole, om en ny reformation, der førte over et børneland til et folk med et nyt sindelag og til et lykkeligere Europa. Teoretisk byggede han på Friedrich Fröbel og Johann Heinrich Pestalozzi. Hans bestræbelse var imidlertid ikke først og fremmest at opdrage eleverne til selvstændighed eller til demokrati, men til åndelige skolefælles-

skaber. Med årene kunne disse teorier rummes inden for nazismen, som han sympatiserede med (Oelkers 2005, s. 186-191).

Både Georg Kerschensteiners og Peter Petersens teorier og foredrag vakte stor lydhørhed. Det Pædagogiske Selskab oprettede studiekredse, hvor københavnske lærere mødtes og læste litteratur om disse og andre teorier. Studiekredsene var ifølge fx bladet *Københavns Kommuneskole* i nogle år meget populære, og Peter Petersen vakte med sin blomstrende retorik ligefrem begejstring (KK 1924, s. 18, og fx Rifbjerg 1966, s. 42-69).

Både Thora Constantin-Hansen, Olaf de Hemmer Egeberg og Asger Rosenstand Schacht har nok på forskellig vis fulgt begivenhederne – Egeberg har måske deltaget i studiekredsene, Schacht har måske hørt foredragene i København, og Thora befandt sig i disse år i Roskilde i sin hjemskole (se det følgende).

I disse år lyttede de mange interesserede lærere også til de budskaber, der samtidig kom fra den nye videnskab psykologi. Faget var i vækst både i Danmark og i udlandet. Den fremlagde til stadighed ny viden om det barn, hvis vilkår og fremtid nogle af pædagogerne ønskede at forbedre. Psykologien var på det tidspunkt også ved at spalte sig i forskellige grene. Et centralt eksempel på fagets resultater i disse år var Binet-Simons intelligensprøver, der skulle kunne måle børnenes intelligens. De blev overvejende mødt med stor velvilje. Mange, også de reformpædagogisk orienterede, mente, at prøverne var et stort fremskridt i den forstand, at de ordblinde nu fx kunne skilles ud, så de kunne få den rette undervisning, hvilket ville være retfærdigt. Andre mente derimod, at udskillelsen af børnene i intelligensgrupper netop ville være uretfærdig for de svagere børn.

Psykologien og den pædagogiske nyorientering var nært forbundne i disse år. Fra 1910 og fremefter blev udviklingspsykologien en central del af området. Samtidig var den nært knyttet til pædagogikken og efterhånden også til skolepsykologien, der i Danmark blev et særligt felt inden for faget med egen uddannelse og med sit særlige arbejdsområde. Centrale danske navne i disse år er professor Alfred Lehman, der var eksperimentel psykolog og udgav en bog om udviklingspsykologi, samt Vilhelm Rasmussen, der var cand.mag. i naturvidenskab, socialdemokratisk politiker, forfatter til naturvidenskabelige og udviklingspsykologiske bøger foruden mangeårig formand for Det danske Montessoriselskab (Gjærløff et al., bd. 4, 2014, kap. 6, 11 og 13).

Et typisk dansk eksempel på det nære forhold mellem de to fag, pædagogik og psykologi, i disse år kan hentes fra den rapport, som læreren Helge Jensen skrev om de første kontrollerede skoleforsøg i Danmark. De blev betegnet som kontrollerede, fordi både forsøgsklassen og en parallelklasse var intelligenstestede, for at sammenligningen af forsøgsresultaterne kunne blive så troværdige som muligt. Psykologien var her et redskab i et pædagogisk forsøg på at finde det rette og retfærdige tidspunkt for elevernes deling mellem eksamensmellemskolen og folkeskolen. Forsøgene foregik på Frederiksberg i 1930'erne, og titlen på rapporten var *Individuel arbejdsform*. I sin indledning til rapporten skrev Helge Jensen, at han var inspireret til forsøget både af nogle af formuleringerne i Peter Petersens foredrag og af den viden, intelligensprøverne havde frembragt om de store forskelle, der var i intelligens og intelligensformer i en årgangsdelt klasse. Peter Petersen havde sagt, at den nye pædagogiske bevægelse ville gøre

skolerne til steder, hvor ungdommen kunne vokse frit, vokse op naturligt og efter deres egne love, dvs. modnes individuelt og dog også blive i stand til engang at kunne tilfredsstille samfundets fordringer (Jensen 1938, s. 9).

Om denne bog

Når dette stof støves af lige nu, er der flere grunde. For det første vil en fortælling om, hvad de tidlige danske reformpædagoger mente og gjorde, være et relevant bidrag til den stående debat om, hvad dansk reformpædagogik var engang og er i dag.

For det andet bliver vilkår og forhold så synlige i de tre personers livsforløb, at to andre temaer af relevans i dag kan fremdrages. Det ene er, hvordan forholdet var og er mellem personers erfaringer, visioner og deres refleksion på den ene side og deres udvikling af teori og praksis på den anden. Det andet tema, der desuden er af forskningsmæssig relevans, er, hvordan viden vander og spredes. I det følgende bliver det illustreret, hvordan reformpædagogikken i sin tid blev spredt og inspirerede til handlinger både inden for Danmarks grænser og på tværs af landegrænser – lang tid før internettet.